

مولفه‌های داخلی موثر بر سیاست خارجی تاجیکستان

بهرام امیراحمدیان^۱

حبیب رضازاده^۲

اولویت‌ها و اهداف سیاست خارجی کشورها مستقیماً تابعی از ساختارهای درونی خویش اعم از شرایط ژئوپلیتیک، نیازهای داخلی، قدرت ملی و تهدیدهای امنیتی، نگرش نخبگان حاکم و نیز کیفیت ساختار نظام بین الملل است. تاجیکستان نیز از این قاعده کلی مستثنی نیست؛ عوامل و متغیرهای متعددی در سه سطح فردی، ملی و بین المللی بر سیاست خارجی این کشور تاثیر می‌گذارند. از این رو، یکی از منابع تعیین کننده سیاست خارجی تاجیکستان ویژگی‌ها، خصوصیات و عوامل داخلی این کشور می‌باشد به گونه‌ای که درک و فهم ماهیت و رفتار سیاست خارجی تاجیکستان، مستلزم شناخت مولفه‌های داخلی تاثیرگذار بر این کشور است. هدف اصلی این مقاله واکاوی مولفه‌های شکل دهنده و تاثیرگذار داخلی بر سیاست خارجی تاجیکستان است. در واقع هدف، پاسخگویی به این پرسش اساسی است که عوامل و مولفه‌های داخلی چه تاثیری بر سیاست خارجی تاجیکستان دارد، می‌باشد؟

واژگان کلیدی: تاجیکستان، ازبکستان، روسیه و سیاست خارجی تاجیکستان.

^۱ نویسنده مسئول، استادیار دانشگاه تهران، ایران.

Email: bahram1329@gmail.com

^۲ دانش آموخته کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی، دانشگاه تهران، ایران.

Email: habib.rezazade@gmail.com

تاریخ دریافت: ۹۱/۱۱/۲۰، تاریخ پذیرش: ۹۱/۱۲/۵

مقدمه

چرایی و چگونگی گرایش‌های سیاست خارجی کشورها همواره یکی از موضوعات پیچیده و در عین حال جالب توجه در حوزه مطالعات منطقه‌ای و روابط بین‌الملل بوده است. تاجیکستان که از زمان فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی در سال ۱۹۹۱ به استقلال دست یافت، متأثر از شرایط داخلی و خارجی خود در زمینه تعریف اولویت‌ها و اهداف سیاست خارجی خود تجاربی دارد که داوری در خصوص آن نیازمند بررسی جهات نظری و توابع عملی سیاست خارجی این کشور در طول سال‌های گذشته است. سیاست خارجی تاجیکستان نیز مانند سایر کشورها تحت تاثیر عوامل و متغیرهایی در سه سطح داخلی، خارجی و فردی قرار دارد. به رغم دیدگاه‌های مختلف در خصوص عوامل تعیین‌کننده سیاست خارجی به طور کلی و سیاست خارجی تاجیکستان به طور خاص، امروزه تقریباً نوعی اجماع و اتفاق نظر درباره نقش ویژگی‌ها و متغیرهای جامعه داخلی در شکل‌دهی به سیاست خارجی وجود دارد. بر این اساس، برای درک و فهم ماهیت رفتار سیاست خارجی تاجیکستان، شناخت و تعیین مولفه‌های داخلی این کشور لازم و ضروری است. مولفه‌های داخلی تاثیرگذار بر سیاست خارجی تاجیکستان تمامی عوامل و جریان‌های داخلی اعم از اقتصادی، سیاسی، امنیتی، جغرافیایی را در بر می‌گیرد. سیاست خارجی این کشور مانند هر پدیده و فرایند سیاسی دیگر در خلاء شکل نمی‌گیرد، بلکه معلول بستر، بافت و شرایط اجتماعی، فرهنگی، جغرافیایی و اقتصادی خاص این کشور می‌باشد.

چارچوب نظری

برای بررسی سیاست خارجی هر کشوری می‌توان متغیرهای موثر بر سیاست خارجی را به ۵ گروه تقسیم نمود که عبارت هستند از:

- **متغیرهای فردی:** این متغیرها به برداشت‌ها، تصورات و ویژگی‌های تصمیم‌گیران مربوط می‌شود که بر سیاست خارجی و تصمیم‌گیری در آن تاثیر بسیاری دارند.
- **متغیرهای نقش‌گرایانه:** این متغیرها معمولاً به عنوان شرح مشاغل یا قواعد رفتاری مورد انتظار از مقامات تعریف می‌شود. منظور از مقامات افرادی مانند رئیس‌جمهور، وزراء و نخبگان دیگری می‌باشند که در سیاست خارجی دخالت دارند.

- **متغیرهای دیوانسالارانه:** این متغیرها به ساختار و فرایندهای یک حکومت و تاثیر آنها بر سیاست خارجی مربوط می‌شوند.

- **متغیرهای ملی:** منظور از متغیرهای ملی، متغیرهایی نظیر وسعت، موقعیت جغرافیایی، عوارض زمینی، آب و هوا و منابع طبیعی کشورها است. عامل اقتصاد در این میان از اهمیت بیشتری برخوردار است.

- **متغیرهای نظام‌گرایانه:** ساختار و فرایندهای کل نظام بین‌الملل را می‌توان در این مقوله قرار داد. نظام نوین بین‌الملل، توازن قدرت، نظام تک قطبی یا چند قطبی هرکدام به صورتی بر سیاست خارجی کشورها تاثیر خواهند داشت (Rosenau, 1971: 95-105).

پیش از بررسی هر یک از عوامل داخلی موثر بر سیاست خارجی کشور تاجیکستان، لازم است مختصری با کشور تاجیکستان آشنا شویم.

تاجیکستان کشوری کوهستانی با مساحت ۱۴۳,۱۰۰ کیلومتر مربع است که در جنوب شرقی آسیای مرکزی واقع شده است. این کشور با افغانستان، ازبکستان، قرقیزستان و چین مرز مشترک دارد. دین مردم تاجیکستان اسلام و مذهب آنها تسنن است. البته قابل ذکر است، بسیاری از تاجیک‌ها در کشورهای دیگری چون ازبکستان و افغانستان ساکن می‌باشند (کولایی، ۱۳۸۹: ۱۵۱-۱۵۲). جمعیت تاجیکستان در سال ۲۰۱۱، ۷/۸ میلیون نفر بود (Crop and Food Security Assessment Mission Report Tajikistan, 2011: 9).

کشور تاجیکستان دارای سه ولایت و یک منطقه خودمختار است. ولایت خودمختار کوهستانی بدخشان در جنوب شرق تاجیکستان قرار دارد و ۴۴ درصد از خاک تاجیکستان را تشکیل می‌دهد که البته این کشور با چین بر سر قسمتی از منطقه بدخشان در حدود ۱۰۰۰ کیلومتر مربع (۱٪ خاک تاجیکستان) اختلاف دارد (Singh, Jan 28, 2011). بنا بر قانون اساسی، تاجیکستان کشوری دارای نظام جمهوری، دموکراتیک و چند حزبی است و اقتصاد کشور مبتنی بر نظام بازار آزاد است. تاجیکستان از نوع جمهوری‌هایی است که در آن رئیس‌جمهور هم رئیس دولت است و هم رئیس کشور و اختیارات قابل ملاحظه‌ای دارد. این کشور در زمان قبل از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، یکی از فقیرترین جمهوری‌ها بود؛ اگرچه هم‌اکنون نیز دارای پایین‌ترین سرانه تولید ناخالص داخلی در میان جمهوری‌های پیشین است (Babajanian, 2006: 405). تاجیکستان ارتش گسترده‌ای ندارد. در سال ۱۹۹۳، لشکر زرهی این کشور تحت فرماندهی روسیه درآمد و مقرر شد تا سال ۱۹۹۹ خاک تاجیکستان را

ترک کنند و سلاح‌های خود را به ارتش این کشور تسلیم نمایند، اما تاکنون در آن تاجیکستان مستقر می‌باشند (ایرنا، ۱۳۹۱/۷/۱۸). در اکتبر سال ۲۰۰۴ روسیه رسماً یک پایگاه نظامی در دوشنبه تاسیس کرد که در آن چند هزار سرباز روسی مستقر می‌باشند (فرینکز، ۱۳۸۳: ۲۲۰).

۱. عوامل داخلی موثر بر سیاست خارجی کشور تاجیکستان

۱-۱. قانون اساسی و تاثیر آن بر سیاست خارجی جمهوری تاجیکستان

در قانون اساسی تاجیکستان چندان اشاره‌ای به سیاست خارجی این کشور نشده است؛ تنها در مقدمه آن آمده است، ملت تاجیکستان جزئی از جامعه جهانی می‌باشد و همچنین در اصل یازدهم آن ذکر شده است که کشور تاجیکستان متکی به اصل سیاست صلح‌جویانه با سایر کشورها بوده، استقلال و تمامیت ارضی سایر کشورهای جهان را محترم می‌شمارد و سیاست خارجی خود را بر مبنای قوانین و سیاست‌های بین‌المللی تعیین می‌کند؛ تشویق به جنگ ممنوع است؛ کشور تاجیکستان بر اساس منافع ملت خود می‌تواند به قراردادهای بین‌المللی ملحق و یا از آن خارج شود و یا با کشورهای دیگر رابطه برقرار نماید. با نگاهی به اصول مرتبط با سیاست خارجی در قانون اساسی تاجیکستان می‌توان دریافت که تاجیکستان در سیاست خارجی خود قصد تغییر نظام بین‌الملل را نداشته و خواهان فعالیت در همین ساختار است.^۱

۲-۱. تاثیر متغیرهای نقش‌گرایانه و فردگرایانه بر سیاست خارجی تاجیکستان

در بررسی متغیرهای نقش‌گرایانه و فردگرایانه موثر بر سیاست خارجی تاجیکستان از آنجا که در این کشور احزاب قوی، نیروی نظامی قوی و یا مجلس نمایندگان قوی وجود ندارد (کولایی، ۱۳۸۹: ۱۵۰-۱۵۶)؛ تنها به بررسی نقش رئیس‌جمهور در سیاست خارجی می‌پردازیم. همانگونه که بیان داشتیم تاجیکستان از جمله کشورهایی می‌باشد که رئیس‌جمهور در آن هم رئیس دولت و هم رئیس کشور می‌باشد و اختیارات زیادی از جمله در سیاست خارجی این کشور دارد. اصل شصت و نهم قانون اساسی تاجیکستان درباره اختیارات رئیس‌جمهور بیان می‌دارد:

^۱. Constitution of the Republic of Tajikistan

- رئیس‌جمهور، نماینده کشور در داخل و در مناسبات بین‌المللی است؛
 - رئیس‌جمهور سیاست خارجی کشور را رهبری می‌کند؛
 - رئیس‌جمهور، موافقتنامه‌ها و قراردادهای بین‌المللی را امضاء و جهت تصویب به مجلس عالی نمایندگان پیشنهاد می‌نماید؛
 - رئیس‌جمهور، فرمانده کل قوای مسلح کشور است؛
 - رئیس‌جمهور، سران نیروهای نظامی کشور را تعیین می‌کند.
- باید توجه داشت که در تاجیکستان رئیس‌جمهور اختیارات قابل ملاحظه‌ای دارد. در این کشور، رادیو و تلویزیون در انحصار و کنترل دولت است. از فوریه ۱۹۹۴ این کنترل با صدور مصوبه‌ای شدیدتر شده است. با توجه به این مصوبه، کمیته دولتی رادیو و تلویزیون زیر نظر مستقیم رئیس‌دولت و رئیس شورای عالی تاجیکستان قرار می‌گیرد.
- در سال ۱۹۹۴، امام‌علی‌رحمان به مقام ریاست جمهوری انتخاب شد. پس از اتمام دوره پنج‌ساله در سال ۱۹۹۹ بار دیگر به مدت هفت سال به این مقام برگزیده شد و البته با تغییراتی که در قانون اساسی ایجاد کرد در انتخابات ۶ نوامبر ۲۰۰۶ با ۷۹/۳٪ آرا برای یک دوره ۷ساله دیگر به ریاست جمهوری انتخاب گردید (کولایی، ۱۳۸۹: ۱۵۶). از سویی باید گفت، قدرت رئیس‌جمهور در تاجیکستان بسیار بیشتر از حدود مقرر در قانون اساسی است. به ویژه در ارتباط با سیاست خارجی به گونه‌ای می‌باشد که رئیس‌مرکز تحقیقات استراتژیک تاجیکستان شریفاف در این باره می‌گوید، تاجیکستان با در نظر داشتن ملاحظات امام‌علی‌رحمان، کار تدوین دکترین سیاست خارجی خود را آغاز کرده است (سفارت تاجیکستان، ۱۳۹۰/۷/۱۰).
- در ظاهر رئیس‌جمهور تاجیکستان با این اختیارات و عدم وجود احزاب و رسانه قوی و مستقل از توان تاثیرگذاری زیادی در سیاست خارجی برخوردار می‌باشد، اما باید توجه داشت که امام‌علی‌رحمان نیز در عرصه سیاست خارجی با موانع و محدودیت‌هایی مواجه است از جمله این که امام‌علی‌رحمان با تجربه چندین ساله حکومت‌داری به این نکته واقف است که مهم‌ترین عامل تثبیت موقعیت و استمرار مشروعیت حکومت وی بهبود شرایط اقتصادی است. بیش از این، امید تاجیکستان به سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی روسیه بود، اما وعده‌های اجرایی نشده روسیه در ساخت نیروگاه راغون و حذف وعده‌های شرکت بزرگ آلومینیوم «روس‌ال» امام‌علی‌رحمان را به این نتیجه رهنمون ساخت که نباید به امید شریک به اصطلاح استراتژیک خود بنشینند و همین ضعف اقتصادی و عدم تمایل روسیه برای

کمک به حل آن گاهی منجر به برخی تصمیم‌ها از جانب امام علی‌رحمان می‌گردد؛ به عنوان مثال، وی ۲۰ مارس ۲۰۰۷ در دیدار با فرهنگیان تاجیک در آستانه نوروز، خواستار برانداختن پسوندهای روسی از نام و نسب تاجیک‌ها شد (اوراسیای مرکزی، ۱۳۹۰/۷/۱۰). عامل دیگری که توان مانور امام علی رحمان را در سیاست خارجی محدود می‌کند، ضعف امنیتی تاجیکستان می‌باشد. مسکو که نیز از ناآرامی‌های ناشی از خروج نیروهای خارجی از افغانستان در تاجیکستان نگران است در حال فراهم آوردن پایگاه عملیاتی برای حدود ۶ هزار سرباز روسی در تاجیکستان می‌باشد (Blank, 2012:5).

۳-۱. جغرافیای تاجیکستان و تاثیر آن بر سیاست خارجی این کشور

تاجیکستان از جمله کشورهای محصور در خشکی می‌باشد. این کشور دارای ترکیب قومی - جمعیتی خاص (تاجیک و ازبک) است و از لحاظ تقسیمات سرزمینی دارای یک منطقه خودمختار به نام بدخشان است که به لحاظ ترکیب قومی با ایالت سین کیانگ چین تشابهات فراوانی دارد. همچنین این کشور دارای منابع غنی آب نیز است و به همراه قرقیزستان ۹۰٪ کل منابع آبی پنج جمهوری آسیای مرکزی را تحت کنترل دارند (Post, 2009:166). ضمن اینکه در همسایگی افغانستان به عنوان یک کشور بی‌ثبات نیز واقع شده است، تمامی این عوامل بر سیاست خارجی این کشور تاثیرگذار می‌باشند.

۱-۳-۱. ایالت خودمختار بدخشان

با توجه به مسائل قومی و مرزی در آسیای مرکزی، یکی از مهم‌ترین همسایگان این منطقه که به شدت تحت تاثیر این مسائل قرار داشته، چین است. همسایگی ایالت سین کیانگ با تاجیکستان به ویژه به لحاظ روابط فرهنگی و نژادی، ساکنان غیرچینی سین کیانگ را با کشورهای آسیای مرکزی مرتبط می‌سازد که این موضوع حائز اهمیت است. بیشتر پیروان اسماعیلیه در چین، تاجیک‌ها هستند و ۶۰٪ آنان در کوه‌های پامیر سکونت دارند. از طرفی، رهبران چینی از گسترش اسلام گرایی در ایالت سین کیانگ هراس دارند (Atal, 2005: 101) و با توجه به برخی تحرک‌ها در چین، رهبران این کشور امکان انتقال ناآرامی‌ها را از آسیای مرکزی به چین بسیار قابل توجه می‌دانند (Menon, 2003:197-198). به همین دلیل از سرکوب اسلام‌گرایان افراطی در پرتو حضور آمریکا استقبال کردند (شفیعی و کمالی زاده، ۱۳۸۹: ۶۳). این

نکته مهم است که با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی اختلافات مرزی میان کشورهای منطقه با چین همچنان به قوت خود باقی بود (بزرگی، ۱۳۸۹: ۲). توافق نهایی در مورد مناطق مرزی چین و تاجیکستان در آغاز تابستان ۲۰۰۰ در شهر دوشنبه امضاء شد (کولایی، ۱۳۸۹: ۲۴۶)؛ اما چین همچنان به تاجیکستان فشار می‌آورد، تا حدی که در نهایت تاجیکستان به دلیل نیاز به سرمایه‌گذاری‌های این کشور، ۱۰۰۰ کیلومتر مربع از سرزمین‌های مورد اختلاف را به چین واگذار کرد. در همین ارتباط مدیر مرکز مطالعات استراتژیک ریاست جمهوری تاجیکستان بیان می‌دارد، "ما باید در مورد این مسئله تصمیم بگیریم و این موضوع را حل کنیم، چرا که ما توان ایستادگی در مقابل فشار چین را نداریم" (Pannier, 2011).

۱-۳-۲. محصور بودن در خشکی

موقعیت جغرافیایی و محدودیت‌های حمل و نقل، تاجیکستان را از بسیاری جهات به ازبکستان و روسیه وابسته کرده است و این امر باعث سوءاستفاده ازبکستان از تاجیکستان گردیده است. این مسئله زمانی بروز کرد که اسلام کریم اف، رئیس جمهور ازبکستان در اواخر سال ۲۰۰۹ میلادی در حکمی دستور داد، انتقال کالا و اقلام مورد نیاز کشورش در وادی فرغانه از طریق راه آهن تاجیکستان در این منطقه کاهش یابد. همچنین دولت تاشکند در سال ۲۰۰۹ میلادی از سیستم واحد انرژی برق آسیای مرکزی خارج شد. این اقدام ازبکستان مانع از انتقال گاز ترکمنستان به تاجیکستان گردید (Anceschi, 2009:85). البته مانع ترافیکی‌های ازبکستان در راه ترانزیت کالا و تجهیزات تاجیکستان از راه آهن آسیای مرکزی، از جمله تدابیری است که دولت تاشکند به منظور تشدید فشار بر همسایه خود در دستورکار قرار داده است (اوراسیای مرکزی، ۱۳۹۰/۷/۶). همچنین تاجیکستان از نظر ارتباطی با دنیای خارج هنوز وابسته به روسیه است به نوعی که هنوز بیشتر پروازهای خارجی تاجیکستان از طریق مسکو انجام می‌گیرد (ICARDA, 2008).

۱-۳-۳. تاثیر منابع آب بر سیاست خارجی تاجیکستان

تاجیکستان از نظر منابع آب و اورانیوم بسیار غنی می‌باشد و این موضوع بر سیاست خارجی تاجیکستان تاثیرگذار می‌باشد. صنعت انرژی تاجیکستان بر اساس منابع آبی این کشور استوار است (Doukas, 2012:412). با توجه به اینکه کارشناسان مشکل اصلی

دهه‌های آینده آسیای مرکزی را منازعات بر سر آب می‌دانند، تاجیکستان به دلیل داشتن منابع آب فراوان در آینده نقش مهمی در منطقه خواهد داشت و یکی از دلایل اهمیت تاجیکستان برای روسیه وجود همین منابع است. از طرفی به عقیده کارشناسان با استفاده صحیح از منابع آب موجود به دست آوردن ۲۸۶ میلیارد کیلو وات ساعت برق در سال امکان پذیر است (IEA, 2008). در همین ارتباط نخست وزیر تاجیکستان چندی پیش در نشست خبری خود در آمریکا با اشاره به این که ۶۰ درصد از منابع آبی آسیای مرکزی در قلمرو تاجیکستان شکل می‌گیرد، احداث نیروگاه‌های آبی - برقی را تنها راه حل و فصل مسئله انرژی در این کشور عنوان کرد. به نحوی که با منابع آبی موجود، تاجیکستان می‌تواند بیش از ۹۰٪ نیاز به انرژی این کشور را تامین کند (Sampath, 2007: 213).

باید توجه داشت که احداث نیروگاه آبی - برقی باعث اختلاف بین ازبکستان با تاجیکستان گردیده است به نحوی که چندی پیش شرکت راه آهن دولتی ازبکستان در نامه‌ای به مقامات تاجیکستان از قصد خود مبنی بر بستن راه آهن ۴۴ کیلومتری بین دو کشور خبر داد، کارشناسان دلیل آن را نیز به اختلاف دو کشور بر سر احداث نیروگاه برق آبی «راغون» در تاجیکستان مرتبط می‌دانند. مقام‌های ازبک معتقد هستند که این نیروگاه باعث کاهش قابل توجه آب ازبکستان شده و ابزار نفوذ و فشاری علیه آن‌ها در اختیار تاجیکستان قرار می‌دهد (اوراسیای مرکزی، ۱۳۹۰/۷/۶). براساس آمارهای ارائه شده، حدود ۹۰ درصد منابع آبی منطقه آسیای مرکزی در تاجیکستان و قرقیزستان قرار دارد و سرچشمه رودخانه‌های سیر دریا و آمودریا به عنوان بزرگترین رودخانه‌های منطقه از کوه‌های این دو کشور سرچشمه می‌گیرد (Sampath, 2007:212)؛ این درحالی است که افزایش جمعیت و رشد صنایع در کشور ازبکستان نیاز این جمهوری به منابع آبی را بیش از گذشته افزایش داده است. کشور ازبکستان به عنوان بزرگترین مصرف‌کننده آب منطقه، فقط ۱۴ درصد از نیاز خود به آب را از منابع داخلی تامین می‌نماید. لذا طرح‌های تاجیکستان برای استفاده از آب رودخانه‌های سیردریا و آمودریا جهت تولید انرژی برق و نیل به خودکفایی در تامین انرژی، سبب بروز برخی اختلاف‌ها میان دولت‌های منطقه شده است. جالب توجه است که در این مورد سرگی ایوانوف، معاون نخست وزیر روسیه و دمیتری مدودیف رئیس جمهور وقت روسیه گفته‌اند، روسیه در مسائل هیدروانرژی آسیای مرکزی از موضع ازبکستان حمایت می‌کند (Kabutov, 2008) و البته باید توجه داشت که در مورد بهره‌برداری از منابع آبی نیز

تاجیکستان به دلیل ضعف اقتصادی به سرمایه‌های خارجی و به دلیل ضعف امنیتی به حمایت مسکو نیازمند است، زیرا در حالی که ازبکستان به شدت مخالف اجرای طرح‌های مهم انرژی در تاجیکستان است، حضور نظامی روسیه تضمینی برای جلوگیری و مقابله با هر نوع اتفاقات از جمله حمله هوایی به واحدهای انرژی و اقتصادی این کشور است (IEA, 2008).

۱-۳-۴. همسایگی با ازبکستان

حضور اقلیت‌های قومی و گروه‌های نژادی در کشورهای منطقه با توجه به ریشه‌های بسیار قوی قومی می‌تواند، افزایش‌دهنده بحران‌های اجتماعی برای هر یک از این کشورها باشد. باید به خاطر داشت که ازبک‌ها ۲۳ درصد جمعیت تاجیکستان را تشکیل می‌دهند و تاجیکها نیز اقلیت قابل ملاحظه‌ای در تاجیکستان هستند. ازبکستان با جمعیت ۲۷ میلیونی خود (بزرگی، ۱۳۸۹: ۱۲) نمی‌تواند نسبت به سرنوشت قوم ازبک ساکن تاجیکستان در صورت اعمال تبعیض نسبت به آنها بی‌تفاوت بماند، البته باید توجه داشت که ازبک‌های ساکن تاجیکستان خواهان پیوستن به ازبکستان می‌باشند. دولت ازبکستان مایل است تا از اقلیت ازبک ساکن تاجیکستان حمایت کند (رضانی بونش، ۱۳۸۸: ۱۹) و از طرف دیگر این دولت نگران است تا تاجیک‌های ساکن ازبکستان متأثر از رشد اسلام خواهی، خواهان گسترش آن در ازبکستان باشند. تاجیکستان فعلی ابتدا بخشی از جمهوری ترکستان بوده که در سال ۱۹۱۸ تاسیس شد و در سال ۱۹۲۵ در چارچوب ازبکستان به عنوان یک جمهوری خودمختار معرفی گردید و سرانجام در سال ۱۹۲۹ به عنوان یک جمهوری مستقل شناخته شد. تاشکند هرچند که ادعای ارضی بر تاجیکستان ندارد، اما تاکنون نتوانسته استقلال تاجیکستان را هضم کند. همچنین متخصصان این منطقه معتقد می‌باشند که تاریخ این کشور چنان به تاجیکستان گره خورده است که رهبران ازبک همواره مانع از تاسیس جمهوری مستقل تاجیکستان می‌شدند. باید توجه داشت، قسمت‌هایی از تاجیکستان هنوز به ازبکستان وابسته هستند به خصوص خجند بستگی قابل توجهی به کشور ازبکستان دارد؛ به نحوی که حزب بازسازی سیاسی و اقتصادی با هدف حفاظت از منافع مناطق شمال تاجیکستان و منطقه خجند که بیشتر ازبک نشین هستند، تاسیس شد. ازبک‌های ساکن استان سغد (خجند) از قدرت اقتصادی و نفوذ سیاسی زیادی در فضای سیاسی تاجیکستان برخوردارند و در صورت جدایی از تاجیکستان و الحاق این منطقه به ازبکستان، دشواری‌های

بسیاری از نظر زمین‌های کشاورزی به تاجیکستان وارد خواهد شد؛ زیرا این منطقه که در دره فرغانه واقع شده در عین حال حاصلخیزترین منطقه تاجیکستان به شمار می‌رود. از سویی دیگر، تاجیک‌ها ادعا دارند که در ازبکستان در مناطق سمرقند و بخارا و ترمذ و خوارزم میلیون‌ها تاجیک زندگی می‌کنند که به اجبار در دوره تشکیل اتحاد جماهیر شوروی به تلافی مبارزات مسلمانان تاجیک در برابر بلشویک‌ها از قلمرو تاجیکستان به ازبکستان کوچ داده شده‌اند (Adle, Chahryar, 2005:292-296). این موارد به واگرایی دو کشور از یکدیگر منجر شده است.

در همین ارتباط موضوع هویت تاجیک هسته اصلی بحران تاجیکستان به شمار می‌رود و ریشه در تقسیم تاجیکستان در ۱۹۲۴ و ۱۹۲۹ دارد که دو شهر تاریخی تاجیکستان یعنی سمرقند و بخارا را در اختیار ازبکستان قرار داد. تاجیکستان بعد از استقلال در سال ۱۹۲۴ سعی زیادی در الحاق شهر سمرقند و بخارا به خود کرد؛ ولی توجیهات آنان مورد قبول واقع نگردید و سمرقند پایتخت ازبکستان شد. هسته دیگر اختلافات میان تاجیک‌ها و ازبک‌ها خجند و مناطق مجاور دره فرغانه می‌باشد. به همین دلایل نیز ازبکستان در جنگ داخلی تاجیکستان دخالت نمود؛ چرا که درگیری در تاجیکستان، آسیای مرکزی را تحت تاثیر قرار داده و نگرانی عمده‌ای در رهبران ازبکستان ایجاد کرد و همین عامل موجب گردید، نیروهای نظامی ازبکستان علیه گروه‌های مخالف در داخل مرزهای تاجیکستان دست به عملیات بزند (Spechler & Spechler, 2009: 360). از نظر کارشناسان، دخالت ازبکستان در تاجیکستان در آینده لازمه ممانعت از گسترش تشنجات می‌باشد؛ به ویژه اگر نیروهای روسیه از تاجیکستان خارج شوند. در واقع، مهم‌ترین حریف سیاسی تاجیکستان دولت تاشکند است (فن برکه و دیگران، ۱۳۸۱: ۲۰۵). در این راستا ازبکستان اقدام‌هایی را هم برای تحت فشار قرار دادن تاجیکستان انجام داده است که از آن جمله می‌توان به قطع گاز و برق صادراتی به تاجیکستان، ممانعت از تردد اتباع تاجیکستان به سایر کشورها از طریق این کشور با ایجاد موانعی مانند، مین‌گذاری و ایجاد موانع قانونی در مرزها و حتی حمایت از جریان‌های مخالف داخلی تاجیکستان اشاره کرد. ازبکستان همواره عنصری موثر در سیاست خارجی و داخلی تاجیکستان محسوب می‌شود؛ چرا که ازبکستان ۲٪ از تولید ناخالص داخلی خود را صرف هزینه‌های نظامی می‌نماید و در حدود ۴۰ هزار نظامی دارد به همین دلیل امام علی رحمان به

خوبی واقف است که شرایط امروز تاجیکستان اجازه نمی‌دهد، روابط تیره‌ای با ازبکستان داشته باشد (Ibid: 359).

۱-۳-۵. همسایگی با افغانستان

تاجیکستان ۱۲۰۶ کیلومتر مرز مشترک با افغانستان دارد. همین امر در کنار ضعف امنیتی و اقتصادی تاجیکستان بر سیاست خارجی این کشور تاثیر به‌سزایی دارد. به نحوی که بین دو جنگ داخلی که در تاجیکستان و افغانستان جریان داشت یک رشته اقدام‌های متقابل نیز صورت گرفت و طی آن تسلیحات و تجهیزاتی از طرف افغانستان در اختیار فعالان مخالف تاجیک گذارده شد و چند اردوگاه آموزش نظامی نیز در داخل افغانستان در نزدیکی مرز تاجیکستان تاسیس گردید. یکی از تهدیدهای جدی در منطقه آسیای مرکزی تجارت مواد مخدر است که دولت‌های منطقه به خصوص تاجیکستان را تضعیف کرده است. همچنین بیشتر سلاح‌های قاچاق شده از افغانستان در تاجیکستان و پاکستان توزیع می‌شود (کنراد، ۱۳۸۰: ۱۵۰-۱۵۱) و خط سیر مواد مخدر افغانستان از بدخشان کوهستانی در تاجیکستان، قرقیزستان و روسیه به اروپا می‌باشد. تمام این عوامل باعث گردیده‌اند مرز حساس برای امنیت سیاسی کشورهای آسیای مرکزی میان تاجیکستان و افغانستان قرار گیرد. اهمیت مرزهای این دو کشور برای روسیه به حدی بوده است که رئیس‌جمهور وقت روسیه «یلتسین» در این مورد گفته بود، مرز تاجیکستان با افغانستان «عملاً همان مرز روسیه است» (Economist, 7/8/1993). در همین ارتباط مقامات نیروی دفاعی تاجیکستان پیمان دفاعی با روسیه در می‌۱۹۹۲ امضاء کرده‌اند که همکاری‌های نظامی بیشتری را پیش بینی می‌کند و نیروی هوایی روسیه تاجیکستان را در صورت حمله از سوی افغانستان مورد حمایت قرار می‌دهد و یکی از زمینه‌های همکاری روسیه با تاجیکستان، همکاری‌های فنی - نظامی به ویژه در عرصه پدافند ضد هوایی و حفاظت مشترک از مرز با افغانستان و مسدود کردن راه‌های انتقال مواد مخدر است (گزارش: منافع روسیه در تاجیکستان، ۱۳۷۸: ۱۶۰) چرا که یکی از راه‌های اساسی انتقال مواد مخدر افغانستان به اروپا تاجیکستان است و تاجیکستان به دلیل ضعف امنیتی نمی‌تواند با این پدیده برخورد جدی کند.

پس از امضای قرارداد همکاری‌های استراتژیک افغانستان در سال ۲۰۱۲ با آمریکا، انگلستان، آلمان و هندوستان (ایرنا، ۱۳۹۱/۲/۳)، روسیه در صدد برآمده است حضور خود در

آسیای مرکزی را افزایش دهد. خروج ازبکستان از پیمان امنیت دسته جمعی کشورهای مشترک المنافع، بر تضعیف جایگاه روسیه در آسیای مرکزی دامن زده است. از این رو، امضای قرارداد تمدید استفاده روسیه از پایگاه نظامی عینی در تاجیکستان برای مدت ۳۰ سال دیگر که در سال ۲۰۱۲ صورت گرفت (ایرنا، ۱۳۹۱/۷/۱۸) به حضور بیشتر روسیه در رویارویی با غرب در منطقه و وابستگی بیشتر نظامی تاجیکستان به روسیه افزوده و موجب خشم مخالفان و ملی‌گرایان تاجیکستان نسبت به دولت امام علی رحمان شده است که برای انتخابات سال ۲۰۱۴ خود می‌خواهد از تضمین روس‌ها برخوردار شود (Eurasia Net, 2012).

مجاورت تاجیکستان با افغانستان در روابط بین این کشور با اروپا نیز تاثیر به‌سزایی گذارده است؛ به نحوی که بیشتر همکاری‌های اروپا با تاجیکستان با این موضوع پیوند دارد. در همین ارتباط اتحادیه اروپا برای تعمیر و تجهیز سه پاسگاه در گذرگاه‌های مرزی تاجیکستان با افغانستان، ۴۰۰ هزار یوررو سرمایه‌گذاری کرده است. فرمانده نیروهای مرزبانی تاجیکستان در مراسم بهره‌برداری از گذرگاه مرزی «ساخچرو» در منطقه بدخشان این کشور، اجرای این طرح را از عوامل مهم تقویت امنیت مرزی و کاهش موارد نقض مقررات مرزی عنوان کرد. وی افزود، اکثر بخش‌های مرزهای مشترک تاجیکستان با افغانستان توسط کشورهای اروپایی تجهیز و تقویت می‌شود؛ زیرا این مرز مسیر اصلی تردد گروه‌های قاچاقچی مواد مخدر و گروه‌های جنایی سازمان یافته است (ایراس، ۱)، (۱۳۹۰/۷/۵). اهمیت تاجیکستان برای ناتو و آمریکا بعد از حمله به افغانستان بسیار بیشتر شده است و به همین دلیل ناتو از خاک تاجیکستان به عنوان کشور هم‌مرز با افغانستان برای اجرای عملیات استفاده می‌کند. در همین ارتباط، آمریکا نیروهای نظامی خود را در پایگاهی در کولاب تاجیکستان مستقر نمود و در عوض قول مساعد گرفتن از تاجیکستان، مبنی بر استفاده از حریم هوایی تاجیکستان در زمان حملات نظامی به افغانستان، تعمیر فرودگاه شهر دوشنبه، کمک‌های نظامی به ارزش ۱۳۴۵۰۰۰ دلار و کمک به نیروهای مرزبانی تاجیکستان را در دستور کار خود قرار داد. تاجیکستان جذابیتی غیر از اهمیت استراتژیک و امنیتی برای آمریکا ندارد. آمریکا تمایل دارد تا در آسیای مرکزی بماند و در فضای نظامی، استراتژیک و ژئوپلیتیک آن به دنبال تحقق آسیای مرکزی بزرگ بدون روسیه و چین و ایران و الحاق آن به خاورمیانه بزرگ باشد (پسندیده، ۱۳۹۰/۷/۸). اکنون که زمزمه خروج نیروهای خارجی از افغانستان به گوش می‌رسد، بیشترین آسیب‌پذیری از تحولات افغانستان را دولت تاجیکستان دارد که آن هم به دلیل ضعف اقتصادی و نظامی این کشور

است. در همین ارتباط وزارت انرژی و صنایع تاجیکستان اعلام کرد که این کشور به دلیل وجود ناامنی در افغانستان و تکمیل نشدن خط انتقال برق سنگ توده - پل خمیری به افغانستان، متحمل ۱۵۰ میلیون دلار خسارت شده است (آوا پرس ۱۳۹۰/۱۲/۱۸).

در مطلبی که از سوی وزارت خارجه آمریکا درباره ضعف امنیتی و اقتصادی تاجیکستان منتشر گردید، اعلام شد که تاجیکستان در فهرست کشورهای آسیب‌پذیر در برابر تهدید تروریستی قرار داد. در این سند نکاتی به چشم می‌خورد که قابل تامل است از جمله اشاره مؤلفان گزارش مبنی بر ضعف نیروهای مرزبانی تاجیک در امر حفاظت از مرزهای این کشور و عدم امکانات و تجهیزات ضروری در تمامی پاسگاه‌های مرزبانی؛ لذا برای حل مشکل امنیتی و اقتصادی دولت دوشنبه، آمریکا کمک مالی ۱۳/۴ میلیون دلاری برای تحکیم اوضاع امنیتی تاجیکستان را تصویب کرده است. آمریکا در سال ۲۰۰۷ نیز یک کمک ۱۸/۸ میلیون دلاری برای بهبود وضع امنیتی تاجیکستان اختصاص داده بود (اوراسیای مرکزی، ۱۳۹۰/۷/۱۰). همچنین چندی پیش وزیر دفاع روسیه دیداری از تاجیکستان داشت که منابع روسی هدف اصلی سفر وزیر دفاع روسیه به دوشنبه را گسترش نیروهای روسیه در مرزهای تاجیکستان و افغانستان پس از خروج ناتو از افغانستان بیان کردند. در همین ارتباط با نزدیک شدن موعد اجرای طرح ایالات متحده و ناتو برای خارج کردن نیروهای خود از افغانستان در سال ۲۰۱۴، روسیه در تلاش است تا پیوندهای امنیتی خود با کشورهای آسیای مرکزی به ویژه قرقیزستان و تاجیکستان را تحکیم کند. از آغاز سال ۲۰۱۲، مسکو مجموعه سخت افزارهای نظامی را به ارزش ۱۶ میلیون دلار در اختیار واحدهای امنیتی و مرزبانی قرقیزستان و تاجیکستان قرار داده است. روسیه همچنین توافقنامه‌ای را در سپتامبر ۲۰۱۱ با تاجیکستان برای همکاری در کنترل مرزها به امضا رساند (اوراسیای مرکزی، ۱۳۹۱/۱۱/۱۶). افزون بر آن در دیدار دمیتری مدودیف رئیس سابق روسیه در ۱۴ آوریل ۲۰۱۱ از تاشکند، کریم‌اف اظهار داشت به رغم این که از یکستان توان حفظ ثبات و امنیت خود را دارد، اما با توجه به اتفاقات شمال آفریقا و خاورمیانه و حضور افغانستان در نزدیکی ما روسیه باید بیشتر به امنیت منطقه توجه کند (Blank, 2012: 5).

۴-۱. اقتصاد و تاثیر آن بر سیاست خارجی تاجیکستان

تاجیکستان فقیرترین کشور در میان جمهوری‌های سابق اتحاد جماهیر شوروی است. حدود ۶۶٪ از مردم تاجیکستان زیر خط فقر زندگی می‌کنند (Shemyakina, 2011:187). از

کل ۱۴۳ هزار کیلومتر مربع مساحت تاجیکستان تنها ۷ درصد آن قابل کشت و زرع است. اقتصاد این کشور تا حد زیادی به کشاورزی، مواد غذایی و مواد خام مورد نیاز صنایع، وابسته می‌باشد. کشاورزی منبع درآمد ۶۵٪ مردم تاجیکستان است (Sampath, 2007:5). صرف نظر از تولید نیروی هیدرولیک و یک کارخانه آلومنیوم به طور عمده بخش صنعتی این کشور شامل صنایع کاربر و صنایع تبدیل مواد خام بومی و وارداتی است. در سال ۲۰۰۵ تولید ناخالص ملی تاجیکستان نزدیک به ۲ میلیارد دلار بود که با تلاش بسیار زیاد در سال ۲۰۰۶ به ۷ درصد رسید، اما در سال ۲۰۰۷ به دلیل مشکلات گوناگون این رقم به ۵/۵ درصد کاهش یافت و میزان سرانه درآمد مردم تاجیکستان در سال ۲۰۰۸ نسبت به سال ۱۹۸۹ حدود ۵۰٪ کاهش یافت (World Bank, 2010). اقتصاد تاجیکستان به دلیل شش سال نزاع داخلی و کم شدن کمک‌های روسیه به شدت ضعیف شد؛ به نحوی که بین سال‌های ۱۹۹۰-۱۹۹۵ تولید ناخالص ملی تاجیکستان ۵۸ درصد کاهش یافت (Compos & Coricelli, 2002: 801). ضعف اقتصادی تاجیکستان دولت دوشنبه را در برهه‌ای مجبور به واگذاری سهام برخی از اموال دولتی به عنوان بخشی از بدهی‌ها به روسیه کرد. همچنین ضعف اقتصادی تاجیکستان در جامعه نیز تاثیر گذاشته و دولت را از ایفای وظایف حمایت‌های اجتماعی باز داشته است (Son, 2012: 183). حمایت اقتصادی دولت نیز از مردم به طور مرتب کاهش یافته است (World Bank, 2008). واردات تاجیکستان به شدت به سوخت روسیه نیازمند می‌باشد و این امر روسیه را در موقعیتی فرادست قرار می‌دهد. به نظر می‌رسد موفقیت هر برنامه‌ای برای توسعه اقتصاد این کشور و جذب سرمایه‌های خارجی به پایداری صلح در تاجیکستان بستگی خواهد داشت.

کارشناسان آگاه به مسایل تاجیکستان همگی بر این نکته اتفاق نظر دارند که بهبود شرایط اقتصادی و خیم این کشور جز با سرمایه‌گذاری‌های کلان خارجی امکان پذیر نیست؛ اما وعده‌های اجرا نشده روسیه در ساخت نیروگاه راغون و حذف وعده‌های شرکت بزرگ آلومنیوم «روس‌ال» راه ورود چین به سرزمین تاجیک‌ها را همواره‌تر کرده است (ابرار، ۱۳۸۹/۲/۶)، حجم تجارت تاجیکستان و چین در سال ۲۰۰۷ حدود ۷۵۵ میلیون دلار بود، اما در سال ۲۰۱۱ ارزش مبادلات تجاری دو کشور به یک میلیارد ۲۵۰ میلیون دلار افزایش یافت. چین در دو سال اخیر به کشور اصلی سرمایه‌گذار در بخش اقتصادی تاجیکستان تبدیل شده است و مقام‌های دوشنبه نیز برای رهایی از بحران اقتصادی و مالی، آماده توسعه بیش از پیش همکاری

با این کشور همسایه می‌باشند. پکن همچنین برای رشد بخش‌های انرژی، صنایع و حمل و نقل تاجیکستان، اعتباری یک میلیارد دلاری به تاجیکستان اختصاص داد. همچنین بر اساس گزارش‌هایی، بانک «اکزیم چین» در سال ۲۰۰۶ برای انجام سه طرح در زمینه ترابری و انرژی، وامی به مبلغ ۶۰۳,۵ میلیون دلار را در اختیار تاجیکستان قرار داد (مهتان، ۱۳۹۰/۷/۱۰). همچنین در پایان دیدار میان امام علی رحمان و هوجین تائو در شهریور ۱۳۸۷ در تاجیکستان سران دو کشور سیزده سند همکاری تجاری و اقتصادی و فنی از جمله قرارداد سرمایه‌گذاری ۲۰۰ میلیون دلاری چین در احداث نیروگاه آبی «نورآباد» با توان ۱۶۰ مگاوات را امضاء کردند (اوراسیای مرکزی، ۱۳۹۰/۷/۱۰).

البته سرمایه‌گذاری‌های چین در تاجیکستان باعث نگرانی‌هایی شده است به گونه‌ای که برخی کارشناسان بر این باور هستند که سرمایه‌گذاری بیش از ظرفیت بازپرداخت دوشنبه، استقلال اقتصادی تاجیکستان را از بین برده و این کشور را به تدریج از نظر اقتصادی تابع و وابسته به چین می‌کند (Blank, 2012:9) و پکن از این طریق، دسترسی گسترده‌ای به منابع و ذخایر طبیعی تاجیکستان خواهد داشت. از طرفی، نیازهای اقتصادی تاجیکستان باعث گردیده است که دوشنبه اکنون بیش از هر زمانی نگاهی دقیق‌تر به اتحادیه اروپا داشته باشد. در این بین در سال‌های اخیر با گسترش روابط دوشنبه با ایران، چین و آمریکا، تاجیکستان درصدد است تا موازنه بیشتری بین قدرت‌های منطقه‌ای و جهانی در این کشور به وجود بیاورد و از فرصت‌های حضور آنان در جهت منافع ملی خود بیشترین استفاده را ببرد. در این بین با توجه به سیاست‌های روسیه در مورد منابع آبی آسیای مرکزی و عدم حمایت کافی مسکو از برنامه‌های دوشنبه در این زمینه و سیاست‌های جانبدارانه مسکو از ازبکستان دولت تاجیکستان بر این امید است تا از کمک و نفوذ اروپا و آمریکا در سیاست خارجی خود در مقابله با فشارهای ازبکستان و همچنین روسیه بهره‌گیرد (رمضانی بونش، ۱۳۹۰/۷/۵) همچنین امام علی رحمان صراحتاً تأکید کرد که ایالات متحده نیز به استقرار پایگاه خود در تاجیکستان علاقه‌مند است و بدین وسیله می‌خواهد به مسکو بفهماند که باید حق اجاره پایگاه خود در تاجیکستان را افزایش داده و بدهی‌های خود را هرچه سریع‌تر به دوشنبه بازپرداخت کند (ایراس، ۱۳۸۸/۷/۱۱). پیرو این اتفاقات، امام علی رحمان در جریان سفر خود به مسکو در ۲۰۱۲، اعلام کرد که روابط میان دو کشور باید بر مبنای اقتصادی استوار شود. وی همچنین در سفرهای متعدد به آمریکا، علاوه بر ملاقات با مقامات آمریکایی با روسای

بانک جهانی و صندوق بین المللی پول نیز دیدار و تلاش کرد تا به جذب سرمایه برای بازسازی اقتصاد این کشور، بپردازد. علاوه بر دریافت قول کمک ۲۰۰ میلیون دلاری، قرارداد برنامه ۶،۴۰۰،۰۰۰ دلاری سازمان ملل را برای مبارزه با تجارت مواد مخدر در مرزهای این کشور با افغانستان به امضا رساند (Blank, 2012: 9). از طرفی، باید توجه داشت که وابستگی بیش از حد اقتصادی و امنیتی تاجیکستان به روسیه، عملاً امکان مانور زیادی برای امام علی رحمان باقی نمی‌گذارد چراکه در حدود ۴۵ درصد از تولید ناخالص داخلی تاجیکستان به درآمد تاجیک‌های شاغل در روسیه وابسته است (Eurasia Net, 2012). چنانچه مقامات دوشنبه موافق ادامه روابط با روسیه نباشند، شرایط ورود اتباع تاجیکستان به روسیه تغییر خواهد کرد و آنان برای ورود به روسیه با مشکلاتی مواجه خواهند شد. این هشدار در حالی مطرح است که میزان پولی که مهاجران تاجیک از روسیه به وطن خود می‌فرستند، صدها هزار خانواده تاجیک را از گرسنگی نجات می‌دهد. دومین اهرم فشاری که ممکن است روسیه از آن بهره ببرد، کاهش عوارض محصولات نفتی تاجیکستان است که ۹۰ درصد بازار این کشور را تشکیل می‌دهد و البته تاجیکستان جذابیتی غیر از اهمیت استراتژیک و امنیتی برای آمریکا و اروپا ندارد. به دلیل بی‌توجهی غرب به آسیای مرکزی برخی از رهبران منطقه را به این نتیجه رساند که فقط روسیه و چین می‌توانند کمک نظامی و اقتصادی لازم را به آن کشورها بدهند (بزرگی، ۱۳۸۹: ۹).

از جمله کشورهایی که با تاجیکستان همکاری دارند، جمهوری اسلامی ایران است. ایران در زمینه‌های گسترده‌ای در تاجیکستان اقدام به سرمایه‌گذاری کرده است. از جمله احداث تونل استقلال که در سال ۲۰۰۶ به بهره‌برداری رسید؛ از طرفی، حجم سرمایه‌گذاری ایران در پروژه سنگ توده^۱ حدود ۱۸۰ میلیون دلار می‌باشد که بر روی رودخانه واخش^۲ انجام گرفت و در سال ۲۰۱۰ افتتاح گردید. همچنین دولت ایران تصمیم دارد نیروگاه تولید برقی بر روی رودخانه زرافشان^۳ بسازد که هزینه آن ۱۵۰ میلیون دلار می‌باشد. همچنین در سال ۲۰۱۱ قراردادی به ارزش تقریبی ۵۰۰ میلیون دلار بین دو کشور برای احداث کارخانه تولید سیمان با ظرفیت سالانه ۲ میلیون تن در سال در استان ختلان جنوبی^۴ به امضا رسید.

^۱. Sangtuda-2 Hydropower

^۲. Vakhsh River

^۳. Zarafshon River

^۴. Southern Khatlon Province

ایران طرح‌هایی نیز برای افتتاح شاخه‌ای از دانشگاه آزاد، یک کلینیک بهداشتی و یک کالج گردشگری^۱ در شهر دوشنبه دارد (Sodiqov, 2012). در سال ۲۰۱۲ نیز روسای جمهور سه کشور ایران، تاجیکستان و افغانستان توافق کردند که در جهت احداث خط راه‌آهنی که این کشور را به یکدیگر متصل سازد، تلاش کنند (Reuters 2012/03/26).

۵-۱. ضعف امنیتی تاجیکستان و تاثیر آن بر سیاست خارجی تاجیکستان

با شروع جنگ داخلی تاجیکستان و عدم توانایی دولت دوشنبه برای حل و فصل این موضوع روسیه دریافت که عدم توجه به جمهوری‌های جدید در دراز مدت بر امنیت روسیه نیز اثرات منفی خواهد گذاشت. در همین راستا، جنگ داخلی تاجیکستان باعث حضور ارتش روسیه در این جمهوری گردید و این بهترین دلیل برای حضور لشکر ۲۰۱ روسیه در تاجیکستان و حمایت فعال آن از دولت امام‌علی رحمان بود (کولایی، ۱۳۸۵: ۲۲۸). تاجیکستان به علت مشکلات امنیتی و شرایط اقتصادی خود، سال‌ها به حمایت روسیه متکی بود و تنها کشوری در منطقه است که به نظامیان روسیه اجازه استقرار در خاک خود را داده است. هم‌اکنون نیروهای مرزی روسیه همراه با نیروهای مرزی تاجیکستان از مرزهای این کشور با افغانستان مراقبت می‌کنند (Jonson, 2004:72) و در ملاقات امام‌علی رحمان با ولادیمیر پوتین در اکتبر ۲۰۰۴ توافق شد، ۵۰۰۰ نیروی روس به طور دائم در تاجیکستان استقرار یابند و در برابر این امر روسیه بدهی ۳۰۰ میلیون دلاری تاجیکستان را بخشیده و برای صنایع آن کشور منابع مالی بیشتری تامین کند (کولایی، ۱۳۸۹: ۱۵۶). روسیه همچنین توافقنامه‌ای را در سپتامبر ۲۰۱۱ با تاجیکستان برای همکاری در کنترل مرزها به امضا رسانده است (اوراسیای مرکزی، ۱۳۹۱/۱۱/۱۶).

روسیه برای حفظ منافع ملی خود در تاجیکستان ابزارهایی به شرح زیر دارد:

۱. وابستگی اقتصادی؛

۲. تیپ ۲۰۱ ارتش روسیه که مستقر در تاجیکستان است. مسکو با حفظ نیروهای نظامی در تاجیکستان بر اساس پیمان دوجانبه امنیتی از موقعیتی برتر در این کشور برخوردار است (بزرگی، ۱۳۸۹: ۴)؛

^۱. Tourism College

۳. حضور اقلیت روس تبار ساکن در این کشور، هم اکنون در حدود ۱/۱ درصد از جمعیت تاجیکستان بیش از ۸۰ هزار نفر از جمعیت این کشورها را ساکنان روس تشکیل می‌دهند (Indexmundi, Tajikistan Demographics Profile, 2012).

این اقلیت می‌تواند از سوی روسیه به عنوان یک اهرم فشار علیه حکومت‌های منطقه استفاده شود به ویژه از زمانی که دولت مسکو حمایت از روس تبارهای کشورهای تازه استقلال یافته را وظیفه خود می‌داند و برای آنها تابعیت مضاعف روسی نیز در نظر گرفته است (Focus Migration, 2010).

با وجود استقلال هنوز تاجیکستان رابطه ویژه‌ای با روسیه دارد و به دلیل مجاورت این کشور با افغانستان، چین و پاکستان، جایگاه خاصی در ملاحظات امنیتی روسیه دارد. در اکتبر ۲۰۰۴ روسیه رسماً یک پایگاه نظامی در شهر دوشنبه پایتخت تاجیکستان دایر کرد. همچنین کنترل یک مرکز تجسس‌های فضایی متعلق به دوران اتحاد جماهیر شوروی را از سر گرفت. این اقدامات به معنای مقابله با گسترش روز افزون حضور و نفوذ آمریکا در سایر مناطق آسیای مرکزی تلقی می‌گردید (Teploukhova, 2010). از طرفی، واحدهای ارتش روسیه به ایفای نقش خود در حفاظت از مرزهای بین تاجیکستان، افغانستان و چین (با استفاده از واحدهای گارد مرزی) ادامه خواهند داد؛ زیرا تاجیکستان فاقد منابع لازم جهت انجام این وظیفه است. از سال ۲۰۰۷ تاجیکستان کوشیده است با حفظ روابط حسنه با روسیه و چین روابط خود را با آمریکا نیز گسترش دهد (کولایی، ۱۳۸۹: ۱۵۶). اما مخالفت روسیه با حضور بلندمدت آمریکا در منطقه بر روابط خارجی تاجیکستان تاثیر بسیاری دارد به گونه‌ای که تاجیکستان کمتر درصدد مخالفت با روسیه برآمده است (وحیدی، ۱۳۸۱: ۹۱). در همین ارتباط روزنامه نیزاوایسیمایا گزیتا چاپ مسکو در این رابطه به نقل از آجر کورتاف، کارشناس موسسه تحقیقات راهبردی روسیه نوشت، مقامات دوشنبه بیش از این نمی‌توانند امیدوار و منتظر کمک‌های غرب شوند و با گرم کردن روابط با غرب قصد دارند بخشی از ۲ میلیارد دلار اعتبار روسیه را به دست آورند. همچنین وی تصریح کرد، مسکو این میزان سرمایه‌گذاری را پنج سال قبل برای تاجیکستان وعده کرده بود، اما دوشنبه بنابر ناتمام ماندن مذاکرات در بخشی از مسائل مورد توجه روسیه، نتوانست این اعتبار را برای اجرای طرح در بخش انرژی خود جذب کند. به گفته این کارشناس روسیه در ازای این همکاری قصد دارد یک واحد هوایی خود را به فرودگاه نظامی «عینی» در تاجیکستان بازگرداند. این کارشناس

روس همچنین اشاره کرد، حضور نظامی روسیه در تاجیکستان در شرایط کنونی بیشتر به نفع تاجیک‌ها خواهد بود (ایراس، ۶ / ۹ / ۱۳۸۹). در عمل ارتش روسیه و نیروهای مرزبانی آن تنها با حضور خود امکان بر سر قدرت ماندن را برای دولت دوشنبه فراهم می‌آورند (فن برکه و دیگران، ۱۳۸۱: ۱۹۸). به گفته امام علی رحمان در حالی که ازبکستان به شدت مخالف اجرای طرح‌های مهم انرژی در تاجیکستان است، حضور نظامی روسیه تضمینی برای جلوگیری و مقابله با هر نوع اتفاقی از جمله حمله هوایی به واحدهای انرژی و اقتصادی این کشور است. وی تهدیدهای ناشی از گروه‌های تروریستی فعال در افغانستان را از دیگر زمینه‌های خطر برای امنیت و ثبات در تاجیکستان دانست و گفت، حضور نظامیان روس مانع اجرای طرح‌های خرابکارانه این گروه‌ها در مرز شده و احتمال تجاوز این گروه‌ها به خاک تاجیکستان را کاهش خواهد داد. همین موضوعات در دیدار دمیتری مدودیف و امام علی رحمان نیز اعلام شد و در بیانیه مشترک خاطر نشان کردند که پایگاه نظامی (ام ۲۰۱) روسیه در تاجیکستان عامل اصلی تأمین امنیت منطقه‌ای و ثبات در آسیای مرکزی است (اوراسیای مرکزی، ۱۳۹۰/۷/۱۰).

مهم‌ترین و گسترده‌ترین روابط خارجی تاجیکستان با روسیه است و این روابط در زمینه‌های مختلفی چون نظامی، اقتصادی و سیاسی وجود دارد و به همین دلیل در خوشبینانه‌ترین حالت ممکن هم نمی‌توان در آینده ای نزدیک تاجیکستان بدون روسیه را حتی در ذهن تصور کرد. این وابستگی به روسیه به حدی شدید است که اتخاذ هر مدلی از توسعه را با مشکل مواجه می‌سازد به نحوی که تاجیکستان بدون توجه به عامل روسیه نمی‌تواند به توسعه همت گمارد. از نکات مهم و برجسته ادامه وابستگی بیشتر تاجیکستان به روسیه کاهش مشروعیت امام‌علی رحمان در داخل کشور است که فضای بسته سیاسی را ادامه می‌دهد و هر نیروی مخالفی را سرکوب و مانع از شکل‌گیری جامعه مدنی می‌شود. به طوری که حتی از شکل‌گیری احزاب اسلامی جلوگیری و موجب گسترش اسلام‌گرایی افراطی شده است که گاهی منجر به شورش‌هایی در مناطق دور دست کشور می‌شود. ضعف امنیتی توان مانور تاجیکستان را در سیاست خارجی محدود می‌کند، چرا که هنوز هم این کشور در روابط خارجی خود به دنبال همکاری‌های امنیتی می‌باشد و همین موضوع نیز وابستگی تاجیکستان را به روسیه همچنان تداوم می‌بخشد. حجم مبادله بازرگانی روسیه و تاجیکستان از ۳۴۰ میلیون دلار در سال ۲۰۰۵ به رقم ۱ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۸ رسید که نشان از وابستگی روز افزون تاجیکستان به روسیه دارد (سنایی، عطی سنگری، ۱۳۹۰: ۳۲). باید توجه داشت که تاجیکستان در همسایگی

کشوری چون افغانستان با مشکلات مواد مخدر، قاچاق اسلحه و عدم ثبات داخلی و همچنین ازبکستان کشوری که خواهان ایفای نقش برتر در منطقه می‌باشد قرار دارد و البته تاجیکستان به تنهایی توان مقابله با هیچ کدام را ندارد و همین موضوع باعث گردیده که امام علی رحمان همچنان در سیاست خارجی رو به سوی روسیه داشته باشد.

نتیجه گیری

سیاست خارجی و در پی آن روابط خارجی از جمله ابزارهای دستیابی و حفظ منافع ملی کشورها می‌باشد، اما در این بین کشورها بر اساس اولویت‌های خود سیاست خارجی خاص خود را پی می‌گیرند و در تعیین اولویت‌های سیاست خارجی هر کشوری می‌توان تاثیر دو دسته عوامل داخلی و خارجی را مشاهده کرد که عوامل داخلی، شامل متغیرهای (اقتصادی، توان امنیتی، موقعیت جغرافیایی، نخبگان در قدرت) و عامل خارجی شامل متغیر نظام بین‌الملل می‌گردد. کشور تاجیکستان نیز از این اصل مستثنی نمی‌باشد، اما این کشور به دلیل ضعف شدید امنیتی و اقتصادی که جنگ داخلی ۱۹۹۲-۱۹۹۷ آنها را تشدید کرده و باعث ورود ارتش روسیه به این کشور گردید در عرصه سیاست خارجی دارای اولویت‌های خاصی می‌باشد؛ از جمله اینکه برای حفظ موجودیت نظام که به دلیل ضعف امنیتی و همجواری با کشوری چون افغانستان با مشکلات قاچاق مواد مخدر و اسلحه و نیز همسایگی با ازبکستان با سابقه مخالفت دیرینه با تاجیکستان و اختلافات جدی در مورد ایجاد سد و نیروگاه‌های برق آبی در تاجیکستان و یا وجود اقلیت‌های ازبک و تاجیک در داخل کشورهای خود و همچنین نداشتن یک ارتش قوی و منسجم به شدت به روسیه وابسته است به گونه‌ای که رئیس‌جمهور تاجیکستان نیز این موضوع را بارها اعلام کرده است که به آن اشاره گردید. متغیر بسیار موثر دیگر بر سیاست خارجی دولت تاجیکستان ضعف شدید اقتصادی این کشور است و همین عامل نیز سبب گردیده که این کشور در سیاست خارجی خود به دنبال ارتباط با اروپا، آمریکا و چین باشد؛ چرا که روسیه توان اقتصادی چندانی برای سرمایه‌گذاری در تاجیکستان ندارد. البته عدم جذابیت اقتصادی تاجیکستان برای آمریکا (در کنار حساسیت روسیه به حضور آمریکا در تاجیکستان) و اروپا باعث شد، دولت دوشنبه در سیاست خارجی خود به چین گرایش شدیدی یابد به طوری که اکنون در عرصه اقتصادی همزمان به چین و روسیه وابسته است؛ حتی نیاز اقتصادی به چین باعث موافقت دوشنبه با واگذاری هزار

کیلومتر مربع از ایالت بدخشان به چین گردید (Pannier, 2011). از طرفی، نزدیک به یک میلیون تاجیک سالیانه برای امرار معاش خود و خانواده‌شان در طول سال به روسیه سفر می‌کنند و میزان پولی که مهاجران تاجیک از روسیه به وطن خود می‌فرستند، تقریباً ۴۵ درصد از تولید ناخالص داخلی تاجیکستان را در برمی‌گیرد و صدها هزار خانواده تاجیکی را از گرسنگی نجات می‌دهد. یکی از عواملی که کمتر در سیاست خارجی دولت تاجیکستان مدنظر گرفته شده، مسئله محصور بودن این کشور در خشکی می‌باشد که این کشور را به روسیه و ازبکستان وابسته کرده است و به همین دلیل نیز دوشنبه سعی می‌کند با دولت تاشکند روابط خوبی داشته باشد. در نهایت باید توجه داشت که حفظ موجودیت برای هر کشوری اولین و مهم‌ترین هدف در عرصه سیاست داخلی و خارجی می‌باشد و برای دستیابی به این اهداف دو عامل امنیتی و اقتصادی از اهمیت به‌سزایی برخوردار می‌باشند و تاجیکستان در هر دو زمینه مهم‌ترین و گسترده‌ترین وابستگی را به روسیه دارد و به همین دلیل در خوشبینانه‌ترین حالت ممکن هم نمی‌توان در آینده‌ای نزدیک تاجیکستان بدون روسیه را حتی در ذهن تصور کرد. دولت و حلقه وابسته به آن که متشکل از روسوفیل‌ها^۱ هستند، امکان کاهش وابستگی به روسیه و اقتصاد بازار را از جامعه می‌گیرند و حتی فضای بازی ایران در صحنه آسیای مرکزی و خود تاجیکستان را محدودتر می‌کنند. نفوذ سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و حتی نظامی روسیه در این کشور تردیدی را بر جای نمی‌گذارد که روسیه به عنوان شریک عمده تاجیکستان باقی خواهند ماند.

^۱ به افرادی که در عرصه سیاست خارجی، طرفدار روسیه می‌باشند اطلاق می‌شود.

منابع و مأخذ

- بزرگی، وحید (۱۳۸۹)، "سازمان همکاری شانگهای: تحولات گذشته و چشم انداز آینده"، دو فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی، سال سوم، شماره ۷.
- پسندیده، سمیه (۱۳۹۰/۷/۸)، "آمریکا و روسیه بازیگران بین‌الملل در تاجیکستان و دیپلماسی عمومی ایران در قبال این کشور"، مجله دیپلماسی صلح عادلانه، شماره ۴، بهار. قابل دسترسی در: <http://Peace-Ipsc.org/Fa/?p=1857>، تاریخ دسترسی: ۱۳۹۰/۷/۱۹.
- رضائی بونش (۱۳۸۸)، "تاجیکستان، هیدروپلیتیک و افزایش فرصت ملی و منطقه‌ای"، فصلنامه *ایراس*، شماره ۲۶.
- سفارت تاجیکستان (۱۳۹۰/۷/۱۰)، "آمادگی آسیای مرکزی برای دوران پس از خروج نظامیان خارجی از افغانستان"، قابل دسترسی در: http://www.tajikistan-embassy.com/news/show_detail.asp?id=1590
- سنایی، مهدی و عطی سنگری، فاطمه (۱۳۹۰)، "مقایسه تحلیلی سیاست خارجی ایران و روسیه در آسیای مرکزی"، فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی، مرکز مطالعات بین‌المللی، سال چهارم، شماره ۹.
- شفیعی، نوذر و کمالی زاده، یونس (۱۳۸۹)، "تبیین روابط چین و آمریکا در برابر سازمان همکاری شانگهای؛ براساس نظریه موازنه قوای نرم"، فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی، سال سوم، شماره ۷.
- کنراد، بورخارد (۱۳۸۰)، "مسئله سلاح‌های کوچک و سبک در تاجیکستان"، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، ترجمه قاسم ملکی، شماره ۳۴.
- کولایی، الهه (۱۳۸۵)، "حوزه خزر و فرصت‌های از دست رفته جمهوری اسلامی ایران"، مجموعه مقالات نگاهی به سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، تهران.
- کولایی، الهه (۱۳۸۶)، "عوامل و انگیزه‌های قاچاق انسان «با تاکید بر آسیای مرکزی»"، فصلنامه سیاست، دوره ۳۷، شماره ۴.
- کولایی، الهه (۱۳۸۹)، سیاست و حکومت در اوراسیای مرکزی، انتشارات سمت.
- گزارش، "منافع روسیه در تاجیکستان" (۱۳۷۸)، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۲۶.
- فربکنز، چارلز (۱۳۸۳) و دیگران، "ارزیابی استراتژیک آسیای مرکزی"، ترجمه بهرام امیراحمدیان، مجله فرهنگ و اندیشه، شماره ۹.

- فن برکه، آسترید و بوشکف، والنترین و مانوچهریان، آشوت (۱۳۸۱)، *جنگ داخلی تاجیکستان ۱۹۹۷-۱۹۹۲*، مترجم لادن مختاری و علی رحمانی، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
- مهتان، سیاوش (۱۳۹۰/۷/۱۰)، "چین مسیرهای ترابری تاجیکستان را گسترش می‌دهد"، قابل دسترسی در: <http://centralasiaonline.com/cocoon/caii/>
- وحیدی، موسی الرضا (۱۳۸۱)، "حضور نظامی آمریکا در آسیای مرکزی و قفقاز: واکنش روسیه"، فصلنامه *مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز*، شماره ۳۷.
- آوا پرس (۱۳۹۱/۱۲/۹)، تاجیکستان از تکمیل نشدن خط انتقال برق به افغانستان خسارت دیده است، قابل دسترسی در: <http://www.avapress.com/vdcawynu.49na015kk4.txt>
- روزنامه ابرار (۱۳۸۹/۲/۶)، "نفوذ اقتصادی چین در تاجیکستان".
- *اوراسیای مرکزی* (۱۳۹۰/۷/۶)، "اختلاف ازبکستان و تاجیکستان و بسته شدن راه آهن" قابل دسترسی در: <http://cep.ut.ac.ir/fa/pages/38.htm>
- *اوراسیای مرکزی* (۱۳۹۰/۷/۱۰)، "توسعه همکاری روسیه و تاجیکستان"، "کمک مالی آمریکا به بهبود وضع امنیتی تاجیکستان"، امضای سند همکاری میان تاجیکستان و چین"، قابل دسترسی در: <http://cep.ut.ac.ir/fa/pages/news/shahrivar87.htm>
- *اوراسیای مرکزی* (۱۳۹۱/۱۱/۱۶)، "اقدام‌های روسیه برای تحکیم پیوندهای امنیتی آسیای مرکزی"، قابل دسترسی در: <http://cep.ut.ac.ir/fa/pages/news/bahman90.htm>
- *ایراس* (۱۳۹۰/۷/۵)، "تجهیز ۳ گذرگاه مرزی اروپا از سوی تاجیکستان"، قابل دسترسی در: <http://www.iras.ir/fa/pages/?cid=848>
- *ایراس* (۱۳۸۸/۷/۱۱)، "پائیز روابط تاجیکستان- روسیه و فرصت‌طلبی امریکا"، قابل دسترسی در: <http://iras.ir/prtg.w9yrak97npr4a.html>
- *ایراس* (۱۳۸۹/۹/۱۶)، "حضور نظامی روسیه در تاجیکستان، عامل ثبات منطقه"، قابل دسترسی در: <http://iras.ir/vdcf0ydy.w6djcgaiiw.html>
- ایران شرقی (۱۳۹۱/۲/۷)، تاجیکستان و سفر وزیر خارجه روسیه به این کشور، قابل دریافت در: <http://iransharghi.com/index.php?newsid=5530>
- ایرنا (۱۳۹۱/۲/۳)، فرصت‌ها و رقابت‌ها در امضای قراردادهای همکاری استراتژیک با افغانستان، قابل دسترسی در: <http://www3.ag.irna.ir/fa/News/195646/>
- ایرنا (۱۳۹۱/۷/۱۸)، مسکو و احیای روابط با تاجیکستان، قابل دسترسی در: <http://www5.rasht.irna.ir/fa/News/80362616/>

-
- Adle, Chahryar (2005), *History of Civilizations of Central Asia*, Published by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Anceeshi, Luca (2009), *Turkmenistan's Foreign Policy: Positive Neutrality and the Consolidation of Turkmen Regime*, London: Routledge.
- Atal, Subodh(2005), "U.S Interest in Central Asia and their Challenge Us", Available at: <http://www.StrategicStudiesInstitute.army.mail/>. Accessed on: 2012/03/19.
- Babajanian, Babken. V (2006), "The Social Exclusion Framework and Poverty Reduction in Tajikistan", *Central Asian Survey*, Vol. 25. No. 4. December.
- Blank, Stephen (2012), "Whither the New Great Game in Central Asia?", *Journal of Eurasian Studies*, XXX.
- Compos, N.F and Coricelli, F (2002), "Growth in Transition: What We Know, What We Don't and What We Should", *Journal of Economic Literature*, XL.
- "Crop and Food Security Assessment Mission Report Tajikistan (2011)", *Ministry of Agriculture of Republic of Tajikistan & Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) & World Food Program (WFP)*, Dushanbe, September.
- Doukas, Haris (2012), "Promoting Renewable in the Energy Sector of Tajikistan", *Renewable Energy, Economist*.
- *Eurasia Net* (2012), "Russia Makes Military Base Talks Public and Personal", Available at: <http://news.tj/en/news/russia-makes-military-base-talks-public-and-personal>. Accessed on: 2012/12/09.
- International Center for Agricultural Research in the Dry Areas (2008), "Focus on Seed Programs, The Tajikistan Seed Industry", *Central Asia and Caucasus Seed Trade Conference* (2008).
- *International Energy Agency* (2008), "Energy Balance for Tajikistan". Available at: http://www.iea.org/stats/balancetable.asp?COUNTRY_CODE=TJ. Accessed on: 2011/06/9.
- Indexmundi (2013), *Tajikistan Demographics Profile 2012*, Available at: http://www.indexmundi.com/tajikistan/demographics_profile.html. Accessed on: 2012/08/11.
- Jonson, Lena (2004), *Vladimir Putin and Central Asia – The Shaping of Russian Foreign Policy*, Published by I.B.Tauris & Coltd, New York.
- Kabutov, K (2008), "Problems in Supplying Energy and Ways of Developing Renewable Energy in Tajikistan", *International Seminar Renewable Energy in Central Asia: Enhancing Food Security and Improving Social and Economic Conditions in Remote Locations*, 10-12 November, Tashkent, Uzbekistan.
- Menon, Rajan (2003), "The Great Game in the Central Asia", *Survival*, Vol.45, No. 2.
- Pannier, B. (2011a), "Tajikistan Agrees to Allow Chinese Farmers to Till Land", *Eurasia Insight*, Available at: www.eurasianet.org. Accessed on: 2012/02/4.

- Pannier, B. (2011b), "Chinese Move on to Tajik Fields", *Asia Times Online*, Available at: www.atimes.com.
- Pobst, Adrian (2009), "Central Eurasia in the Emerging Global Balance of Power", *American Foreign Policy Interests*, No. 31.
- Rechel, Bernd & Khodjamurodov, Ghafur (2010), "International Involvement and National Health Governance: The Basic Benefit Package in Tajikistan", *Social Science & Medicine*, No.25.
- Rosenau, James (1971), *The Scientific Study of Foreign Policy*, New York: Free Press.
- Reuters (2012/03/26), Tajikistan Eyes Rail, Energy Links with Iran, Afghanistan, Available at: <http://www.reuters.com/article/2012/03/26/tajikistan-iran-idUSL6E8EQ04L20120326>. Accessed on: 2012/06/19.
- Sampath, T. V. (2007), "Policy Reforms and Agriculture Development Challenges in Tajikistan", *The World Bank, USA*.
- Shemyakina, Olga (2011), "The Effect of Armed Conflict on Accumulation of Schooling: Results from Tajikistan", *Journal of Development Economics*, No.
- Singh, B. (January 28, 2011), "Sino-Tajik Border: Settlement or Entrapment?", *Institute of Peace and Conflict Studies*, New Delhi.
- Sodiqov, Alexander (2012), *Iran's Latest Investment Pledge Raises Questions in Tajikistan*, Available at: <http://www.cacianalyst.org/?q=node/5735>. Accessed on: 2012/09/29.
- Son, Hyun H (2012), "Evaluating Social Protection Programs in Tajikistan", *Journal of Asian Economics*, No.23.
- Spechler, Dina Rome & Spechler, Martin C (2009), *Uzbekistan among the Great Powers*, Science Direct, Communist and Post-Communist Studies.
- Teploukhova, M. (2010), "Russia and International Organizations in the Asia-Pacific: Agenda for the Russian Far East", *Security Index*, XVI (2).
- *World Bank* (2008), "Basic Information Document: Tajikistan Living Standard Measurement Survey 2007", Washington D.C. World Bank.
- *World Bank* (2010), "World Development Indicators Online Database", Available at: <http://publications.worldbank.org/subscriptions/WDI/WDI.html>. Accessed on: 2012/05/11.